

Edah Bećirbegović

**MOGUĆNOSTI I NAČIN USPOSTAVLJANJA VAKUFA U NAŠEM
PRAVNOM SISTEMU SA OSVRTOM NA PRAKSU ORGANA
ISLAMSKE ZAJEDNICE**

Institucija vakufa, ukoliko je shvatimo kao izjavu volje lica sposobnog da raspolaže svojom imovinom, kojom svoju imovinu ostavlja ili prenosi Islamskoj zajednici da bi služila za zadovoljenje njenih vjerskih, prosvjetnih, kulturnih i drugih potreba, ona od prvih uvakufjenja, još za života Muhameda a. s. pa do danas, nije ništa izgubila na svojoj aktuelnosti.

Potrebno je naglasiti da vakuf, kao svaka zadružba, mora imati svoju organizaciju, svoju imovinu, svoj cilj, te da je društvena zajednica odobrila njegov rad. Tada stiče svojstvo pravnog lica i može normalno i nesmetano obavljati djelatnosti zbog koje je osnovan.

Organizaciona forma vakufa nije se bitno mijenjala, izuzev neznatnog usklađivanja sa propisima koji su bili na snazi u vrijeme njihovog osnivanja. Veći značaj diobe vakufa bio bi prema vrsti i obimu zavještane imovine i cilju komu je ta zavještana imovina trebala služiti.

U predratnom periodu nije bilo ograničenja oko veličine posjeda koji bi se mogao uvakufiti. Ograničenja su se mogla odnositi na obim prenijetih prava koja su zavisila od volje vakifa. Imovina je mogla ostati u svojini vakifovih nasljednika, a da na njoj u korist vakufa bude uspostavljena neka služnost ili realni teret, ili da bude prenesena u svojinu vakufa, a bude opterećena služnosti ili realnim teretom i, konačno, mogla je da bez ikakvih tereta bude prenesena vakufu.

Vakif svoju imovinu uvakufjuje da bi služila određenom cilju. Prije rata su vjerske zajednice religija koje je država priznavala osnivane zakonom, kao državne religije. Tako je vjerskim zajednicama bilo omogućeno da se pored vjerskih obreda i vjerskih poslova bave i drugim poslovima javno-pravnog karaktera, posebno iz oblasti porodičnog prava, prosvjete, osnivanjem humanitarnih ustanova i izgradnjom objekata od opšteg društvenog značaja. Kako su vakufi osnivani za zadovoljavanje potreba Islamske zajednice, to je, obzirom na nadležnosti i ovlaštenje vjerskih zajednica, osnivanje vakufa moglo biti:

— radi održavanja i razvoja vjerskog života izgradnjom džamije, mekteba, te drugih vjerskih objekata ili njihovim održavanjem, obezbjeđenjem sredstava za plaćanje vjerskih službenika;

— radi obavljanja i unapređenja naučne, prosvjetne i kulturne djelatnosti izgradnjom vjerskih i drugih škola, formiranjem fondova za održavanje škola i nastave, stipendiranjem učenika, obavljanjem izdavačke djelatnosti;

— radi zadovoljenja humanitarnih potreba izgradnjom musafirhana, imareta, konaka, sirotišta, pretežno namijenjenih za siromašnije slojeve stanovništva;

— radi zadovoljenja opštih potreba izgradnjom vodovoda, javnih kupatila, česama, bunareva, mostova, puteva.

Da li je pod istim uslovima moguće osnivati vakufe u našem pravnom sistemu?

Prvi potpuni Ustav donesen neposredno poslije rata (31. 01. 1946. g.) uspostavio je socijalističko društveno uređenje u kome se privreda temelji na društvenim sredstvima za proizvodnju. Donesen je niz zakona u cilju jačanja društvenog sektora privrede. Svojina građansko- pravnih i fizičkih lica gubi svoj značaj i ulogu koju je do tada imala. Još prije donošenja prvog Ustava, Zakon o agrarnoj reformi i kolonizaciji od 23. 07. 1945. godine donio je propise o prelazu u ruke države, između ostalog, i zemljišnih posjeda crkava, manastira, vjerskih ustanova i svih vrsta zadužbina - svjetovnih i vjerskih. Po članu 8. spomenutog Zakona, manastirima i drugim vjerskim ustanovama ostavljeno je za njihove potrebe po 10 ha zemlje, a ako se radilo o istorijskim spomenicima, ostavljalo se po 30 ha. Zakonom o zemljišnom fondu opšte narodne imovine iz 1953. g. konačno je zemljišni maksimum utvrđen na 10 ha. Svojina građansko-pravnih i fizičkih lica na šume ne samo da je prostorno ograničena, nego je određen i način njene eksploatacije, pa je vlasnicima obezbijedeno pravo sječe drveta za potrebe njihovog poljoprivrednog domaćinstva, pravo na dio cijene drveta sa panja i pravo na sakupljanje šušnja, mahovina i drugih uzgrednih šumskih proizvoda za potrebe njihovog domaćinstva.

Zakonom o nacionalizaciji iz 1948. g. pojačan je i proširen socijalistički privredni sektor. Nacionalizacijom su obuhvaćena sva privredna preduzeća od značaja za saveznu ili republičku privredu, zdravstvene ustanove, kulturne institucije, pa su tako pod udar nacionalizacije potpale štamparije, bioskopi, bolnice, sanatorijumi, javna kupatila i drugi objekti koji su nekad predstavljali imovinu vakufa ili drugih zadužbina. Konačno, Zakonom o nacionalizaciji najamnih zgrada i građevinskog zemljišta od 31. 12. 1958. godine nacionalizuju se, pored ostalog, stambene zgrade ili stanovi kao posebni dijelovi zgrade, koji su u svojini građanskih pravnih lica, društvenih organizacija i drugih udruženja građana, ako imaju više od dva stana ili više od tri mala stana i sve poslovne prostorije u svojini građanskih pravnih lica, društvenih organizacija i drugih udruženja građana, ako ne služe njihovoj dozvoljenoj djelatnosti. Na adekvatan način riješeno je i pitanje nacionalizacije najamnih zgrada i poslovnih prostorija u svojini građana. Van prometa su stavljena nacionalizovana gradska zemljišta koja su ostavljena na korišćenje ranijim vlasnicima.

Svi ovi propisi doneseni su sa ciljem brze uspostave socijalističkih društvenih odnosa sa privredom kojoj će osnov biti društvena sredstva za proizvodnju. Na taj način svojina građana i građansko-prav-

nih lica gubi svoj značaj u privrednom, zdravstvenom i kulturnom razvoju zemlje.

To se direktno odrazilo i na broj zadužbina, fondova i fondacija, te njihovu mogućnost i potrebu da služe ciljevima zbog kojih su bili osnovani. Tako je bilo i sa vakufima. U mnogim slučajevima otpala je potreba za postojanjem vakufa osnovanih sa određenim ciljem kada je društvena zajednica društvenim sredstvima obezbjedila odvijanje takvih djelatnosti. Dešavalo se da se pojedini vakufi ugase, jer nisu imali sredstava kojima bi obezbijedili normalnu djelatnost vakufa, ili je prestala ekonomska opravdanost za dalju egzistenciju vakufa.

Dugo vremena u SFR Jugoslaviji nije bilo propisa koji bi određivali uslove i okolnosti pod kojima se mogu osnivati zadužbine ili uopšte koji bi regulisali materiju o zadužbinama. Tek u 1972. godini u SR Srbiji donesen je Zakon o zadužbinama, fondacijama i fondovima. U drugim socijalističkim republikama takvi propisi nisu doneseni. Ovo samo potvrđuje da zadužbine, fondovi i fondacije, bar u onom njihovom ranijem klasičnom obliku nemaju nekog posebnog društvenog značaja ni uloge koju su nekad imale. Ovo ne znači da društvo nije imalo interes za osnivanje zadužbina, fondova i fondacija ili da je onemogućavalo njihovo osnivanje. U Zakonu o nasljeđivanju, koji je donesen 29. 04. 1955. godine, predviđena je takva mogućnost. Zavještalc može testamentom narediti da se neka stvar ili pravo ili dio zaostavštine upotrijebi za postizanje neke dozvoljene svrhe. Stavom 2. istog propisa predviđeno je da ako je zavještalc naredio osnivanje zadužbine i odredio sredstva za postizanje njenog cilja, zadužbina će postati kad se dobije odobrenje nadležnog državnog organa. Ovaj savezni zakon je prestao važiti donošenjem republičkih zakona o nasljeđivanju, ali su i republički zakoni preuzeli ovakve odredbe. Iako je ovo samo jedna od mogućnosti osnivanja zadužbina, fondova i fondacija, očito je da nema smetnji da se one osnivaju i na drugi način.

Vakufi su kod nas zadužbine, koje predstavljaju dio imovine Islamske zajednice. Da bi ispitati mogućnosti i način uspostavljanja vakufa, neophodno je proučiti propise o pravnom položaju vjerskih zajednica. Već spomenutim Ustavom od 31. 01. 1946. godine vjerske zajednice su odvojene od države. Takav je i danas odnos države i vjere. Ovo je kvalitativna razlika u poređenju sa ranijim odnosima države i vjerskih zajednica u kojima je određen broj vjerskih zajednica, među kojima i Islamska zajednica, bio priznat kao državna religija. Njihova organizacija bila je uređena zakonom, a u nadležnosti im je bilo dato obavljanje velikog broja poslova od opšteg interesa i javno-pravnog karaktera, posebno iz oblasti porodičnog prava, prosvjete i socijalnog staranja. Sada, Ustav i Zakon o pravnom položaju vjerskih zajednica odvajanjem vjerskih zajednica od države svodi djelatnost vjerskih zajednica isključivo na vršenje vjerskih obreda i vjerskih poslova. Vjerske zajednice se osnivaju prijavom kod nadležnog organa opštine i stiču svojstvo građansko-pravnog lica. One mogu imati i sticati gradnjom, poklonom ili na drugi način, pravo vlasništva na građevinske objekte i druge nekretnine koje im služe za vršenje vjerskih obreda i vjerskih poslova, kao i za smještaj svoga osoblja. Vjerske zajednice imaju punu unutrašnju autonomiju, same određuju svoju organizaciju, biraju svoje

organe i određuju način upravljanja svojom imovinom. Imaju široke mogućnosti održavanja i unapređenja vjerskog života i obavljanja obreda, provođenje vjerske pouke, osnivanja škola i fakulteta za školovanje sveštenika, odnosno vjerskih službenika, vjerskog obrazovanja organizovanjem predavanja i izdavačkom djelatnošću i niza drugih poslova. Velike su mogućnosti za iznalaženje načina sticanja imovine pomoću koje će ispunjavati ciljeve zbog kojih su osnovane.

Ustav Islamske zajednice predviđa da svako fizičko i pravno lice, u duhu šerijata, može osnivati vakuf. Odluka o osnivanju vakufa je valjana ako je odobri Starješinstvo. Svaki vakuf ima svojstvo pravnog lica. Za pravni subjektivitet vidjeli smo da je potrebno i odobrenje nadležnog organa. Prema Zakonu o pravnom položaju vjerskih zajednica za osnivanje vjerske zajednice, kojoj se priznaje svojstvo građanskog pravnog lica potrebna je samo prijava nadležnom organu opština, pa je dosljedno tome dovoljno prijaviti osnivanje vakufa kao jedne od institucija vjerske zajednice da bi mu se priznao pravni subjektivitet.

Vakufi su, dakle, nepokretna dobra Islamske zajednice i njenih ustanova, koji imaju svojstvo pravnog lica i čiji prihodi se koriste za podizanje i izdržavanje takvih ustanova. Kako vidimo, njihovo osnivanje je moguće i dozvoljeno. U praksi vakufe kod nas osnivaju isključivo fizička lica. Postoji teoretska mogućnost da vakuf osnuje i neko pravno lice, ali ona u praksi teško da može doći do primjene. Ovdje se izuzima objektivna mogućnost da neka od ustanova unutar organizacije Islamske zajednice osnuje vakuf.

Izjava volje o osnivanju vakufa najčešće je u formi poklona ili testamenta. Postoji mogućnost osnivanja vakufa kupovinom nepokretnosti sredstvima od prihoda drugog vakufa ili drugim sredstvima, ali je i ovo u praksi zanemarljivo. Postoje određena ograničenja.

Vakufi su, dakle, nepokretna dobra Islamske zajednice i njenih ustanova, imaju svojstvo pravnog lica, a njihovi prihodi se koriste za podizanje i izdržavanje takvih ustanova. Kako vidimo njihovo osnivanje je moguće i dozvoljeno. Vakufe mogu osnivati pravna i fizička lica. Praktično, mogućnost da pravno lice osnuje vakuf svodi se na osnivanje vakufa sredstvima neke ustanove unutar organizacije Islamske zajednice. Realnija je mogućnost fizičkih lica da osnivaju vakufe, pa će to biti predmet daljeg izlaganja.

Izjava volje o prenosu svoje imovine vakufu, vakif može dati u obliku testamenta ili poklona. Raspolaganje testamentom je ograničeno pravom nužnih nasljednika (potomci, braćni drugovi i roditelji ostavaoca) da iz zavještene imovine traže nužni nasljedni dio. Nužni nasljedni dio predstavlja polovinu onoga što bi zakonski nasljednik dobio da nije bilo raspolaganja testamentom. Nužni nasljednici u pravilu koriste tu zakonsku mogućnost. Ako je raspolaganje izvršeno ugovorom o poklonu, nužnim nasljednicima u pravilu takvo pravo ne pripada. Međutim, poklonom se ne može prenijeti pravo korišćenja na nacionalizovanom neizgrađenom građevinskom zemljištu, jer je takvo zemljište van prometa.

Uvakufiti se može sva nepokretna imovina koja može služiti Islamskoj zajednici za ispunjenje zadataka postavljenih za ostvarenje cilja zbog koga je osnovana.

Svako može prenijeti samo onoliko prava koliko ih sam ima. Već smo vidjeli da je pravo svojine fizičkih lica na nekretninama ograničeno, pa su to objektivni okviri njihovih mogućnosti da u vakuf prenesu svoju imovinu. Postoji još mogućnost da fizička lica osnuju fond koji će služiti za gradnju objekata i da tako izgrađeni objekti kao vakuf služe potrebama Islamske zajednice.

Međutim, vidjeli smo da je i veličina posjeda vakufa ograničena na zakonom predviđeni maksimum zemljišta, a broj stambenih i poslovnih zgrada vezan je za potrebe smještaja osoblja vjerskih zajednica i potrebe za objavljivanjem vjerskih obreda i vjerskih poslova. Stoga se može desiti da pojedini vakufi nisu u zakonskoj mogućnosti da prime određene nekretnine koje im fizičko lice nudi. Tada ostaje da se u sporazumu sa Starješinstvom Islamske zajednice nađu mogućnosti da se te nekretnine koriste za druge potrebe Islamske zajednice.

Zakon o pravnom položaju vjerskih zajednica daje pravo vjerskim zajednicama da se bave vršenjem vjerskih obreda i vjerskih poslova. Ustav Islamske zajednice kao cilj Islamske zajednice je postavio održavanje i unapređenje vjerskog života. Vakufi, kao imovina Islamske zajednice mogu se osnivati samo za zadovoljavanje potreba u izvršavanju tako postavljenog cilja. Sada je otpala mogućnost da se vakufi osnivaju za zadovoljavanje opštih zdravstvenih, prosvjetnih i humanitarnih potreba naroda, jer to je van domena djelatnosti vjerskih zajednica, pa i Islamske zajednice. Ali, još uvijek postoji široka mogućnost osnivanja vakufa. Pod vjerskim obredima i poslovima sa ciljem održavanja i unapređenje vjerskog života podrazumijeva se:

- organizovanje obreda: kao što su klanjanje namaza u džemmatu, organizovanje puta na hadždž, klanje kurbana, obredi oko sahrane umrlih, tevhide i mevludi i dr;
- vjersko obrazovanje djece i odraslih u mektebima, na vazovima, predavanjima i drugim vidovima vjerskog prosvjećivanja;
- školovanje vjerskih službenika u vjerskim školama i na teološkim fakultetima;
- izdavačka djelatnost izdavanjem i štampanjem vjerskih listova, časopisa, publikacija, udžbenika, knjiga;
- organizovanje stručnih službi za vođenje administracije, evidencija, vođenje finansijskih poslova, staranje o imovini i niz drugih neophodnih poslova.

Za sve ovo su potrebne džamije, mesdžidi, abdesthane, gasulhane, mektebi, sale za predavanja, školske prostorije sa internatima i kuhinjom za smještaj i ishranu učenika, prostorije za fakultet, školske i fakultetske biblioteke, štamparije i izdavačka djelatnost, knjižnice, zgrade za smještaj organa Islamske zajednice i njihove administracije i niz drugih građevinskih objekata neophodnih za zadovoljenje potreba Islamske zajednice. Svi ovi objekti ne ostvaruju prihode iz kojih bi se samostalno izdržavali, nego se izdržavaju iz drugih prihoda Islamske zajednice.

Vakufi, dakle, mogu biti osnovani za to da služe bilo kojoj od nabrojanih svrha ili za obezbjeđenje sredstava kojima će se omogućiti odvijanje poslova u nabrojanim i drugim vjerskim institucijama.

Kao što se vidi, vakif svoju nepokretnu imovinu prenosi vakufu svojom izjavom, a izjavu o prihvatanju te imovine daje Starješinstvo Islamske zajednice. Izjava o prihvatanju ne mora biti samo formalne prirode. Ona je često i od suštinskog značaja jer dolazi nakon ocjene mogućnosti i cjelishodnosti osnivanja takvog vakufa. Mogućnosti su, vidjeli smo, ograničene zakonskim okvirima veličine posjeda zadužbine i ciljem, jer se vakuf može osnivati samo za zakonom dozvoljene djelatnosti vjerskih zajednica, pa i Islamske zajednice. Cjelishodnost se ocjenjuje ekonomskom opravdanošću osnivanja određenog vakufa.

Poznat je slučaj velikog kompleksa šume, koja se ne može eksploatirati uslijed zakonom predviđenih ograničenja, pa bi troškovi njenog čuvanja i održavanja bili veći od ekonomske koristi. Takav vakuf ne opravdava svoje postojanje.

Svakako da su u sadašnjim uslovima mnogo veće mogućnosti za osnivanje fondova čijim bi se sredstvima finansirala djelatnost vjerskih institucija. Međutim, osnivanje vakufa, još uvijek je veoma česta pojava. Iz dosadašnje prakse Starješinstva Islamske zajednice u Sarajevu vakifi najčešće unose u vakuf stanove za potrebe pojedinih džamija, Medrese ili Teološkog fakulteta. Tako je Kaukčija Salih uvakufio 4 stana u Sarajevu za četiri džamije: Carevu, Lučevicu, Čekrekčinu, i Arapovu; Henda Selma je poklonom uvakufila stan u Sarajevu za džamiju »Provare«, a Zulfikarpašić Fatima stan u Sarajevu za džamiju »Mjedenica; Gadafi Mustafa je poklonio stan u Zagrebu za potrebe Gazi Husrev-begove mederese u Sarajevu; a Halačević Nusret testamentom zavještao stan u Sarajevu za potrebe Islamskog teološkog fakulteta u Sarajevu. Na nekim od ovih stanova su treća lica stekla stanarsko pravo, pa se za ciljeve vakufa koriste samo sredstva od zakupnine. Drugi stanovi služe za smještaj imama određenih džamija ili vjerskih službenika institucije kojoj je vakuf namijenjen. Svakako je potrebno istaći vakuf Tabaković Ahmeda posebno po svojoj namjeni i načinu na koji se koristi. Tabaković Ahmed je za potrebe Gazi Husrev-begove medrese ostavio svoje imanje u Jarčedolima u Sarajevu. Riječ je o kompleksu od preko 4 ha zemljišta sa gospodarskim objektima. Sve češći je običaj našeg svijeta da plaća vrijednost kurbana Medresi kojoj prepušta organizovanje kupovine, čuvanja i klanja kurbana, a kurbansko meso ostavlja za ishranu učenika medrese. Došlo se na ideju da se imanje vakuf Tabakovića Ahmeda, iskoristi za te svrhe. Adaptacijom postojećih objekata i izgradnjom novih, ovo imanje je dobilo štale za smještaj stoke predviđene za klanje, potrebna hrana za ishranu stoke između nabavke i klanja, klaonica, sušara, a predviđena je i izgradnja hladnjače. Na ovaj način organizovanim obezbjeđivanjem obreda klanja kurbana vjernicima koji za to nemaju drugih mogućnosti, ovako uvakufljena imovina ima i svoje puno ekonomsko opravdanje. Meso koje se dobije ne samo da u potpunosti zadovoljava potrebe ishrane učenika Gazi Husrev-begove medrese nego se šalje i učenicima Medrese u Prištini.

Kako vidimo tradicija osnivanja vakufa još uvijek je jaka, a vakufi predstavljaju značajan dio imovine Islamske zajednice, bez koje bi rad pojedinih njenih institucija bio znatno otežan.

POSSIBILITIES AND WAYS OF ESTABLISHING VAKUFS IN OUR LEGAL SYSTEM WITH REFERENCE TO THE PRACTICE OF ORGANS OF ISLAMIC COMMUNITY

Vakufs as a special kind of endowment are part of the property of the islamic community that is used for execution of assignments in the realisation of the purposes for which they were founded.

In the period before II W. W., when the Islamic Community was one among a number of recognized religions and in its activities besides of a religious nature, had also a public legal character, vakufs were founded for the fulfilment of the religious, outhural, humanitarian and general tasks in the competence of the islamic religious community.

After the II W. W. socialist social relations were established. The social sector of economy became much stronger. The property of citizens and legal persons had less significance in the life of country. The size of property in land and in real estate was limited. Religious communities were separated from the State, and the State took over care for organization of economy and cultural life, education and of all tasks of general social interest. The religious communities were occupied with religious rites and religious tasks.

These qualitative changes in social-economic circumstances have also changed the role and significance of endowment in general and also the role of vakufs.

The vakuf as a purely religious institution should now hlep the maintenance and advancement of religious life, because it is a purpose of the Islamic Community proclaimed by its constitution. The maintenance and advancement of religious life is achieved by diverse activities such as:

- the organizing of religious life, prayers in džemmat (joint prayers) mevlud celebrations, tevhid, religious burials and other rites,
- the schooling of stafs for future religious officers,
- the religious education of children and of adults,
- the issuing of religious editions, jounals, textbooks and books.

For all these activities is necessary to provide conditions and material basis. Although the Constitution of the Islamic Community has forseen the establishing of vakufs by legal persons too, they can be in practice be established by physical persons only. But because the property of physical persons is limited by the Law, they transfer to the vakuf flats for religious officers, but rarely real estate.

Thus, the vakufs remain a significant factor in the providing of means for normal activities of the Islamic Community, and there are large legal possibilities for establishing them in view for the purpose for which they are established.